

LJUBO BOBAN

Dva čehoslovačka diplomatska izvještaja o političkim prilikama u Jugoslaviji 1937.

Čehoslovačka diplomacija između dva rata s velikim zanimanjem i temeljito je pratila razvoj unutrašnjih problema u Jugoslaviji, što je bilo uvjetovano interesima koji su proizlazili iz povezanosti u okviru Male Antante. Tako ta dokumentacija može poslužiti kao vrlo koristan izvor informacija, kako za proučavanje unutrašnjih prilika u Jugoslaviji, tako i za upoznavanje čehoslovačke politike prema Jugoslaviji.

Zbog međusobnih odnosa u okviru Male Antante, čehoslovačka zvanična politika pružala je podršku vladajućim faktorima u Jugoslaviji u pitanju unutrašnjih odnosa, posebno u pitanju unutrašnjeg uređenja države. Tako je i apsolutistički režim kralja Aleksandra u prvo vrijeme naišao na puno razumijevanje i podršku u Pragu, gdje je bio shvaćen kao privremeno rješenje. Međutim, tijekom vremena, iz Praga su sve više dolazile rezerve, pa i prigovori, zbog produžavanja apsolutističkog režima u Jugoslaviji i njegova obilježja. No, interesi Male Antante uvjetovali su da ti prigovori ne prijeđu u otvorene sukobe.¹ Još prije odlaska u emigraciju, a naročito nakon što je otišao u Prag i Pariz, Pribičević je upućivao oštre prigovore zbog razumijevanja, tolerancije i podrške koju je režim u Jugoslaviji imao u Pragu.²

Nakon dolaska Stojadinovića na vlast u Pragu je sve više raslo nepovjerenje prema vanjskoj politici Jugoslavije. Za razliku od stava čehoslovačke diplomacije, koja je radila na učvršćenju Male Antante i proširivanju njenih obaveza, Stojadinović je vodio politiku hlađenja i slabljenja odnosa u Maloj Antanti. Te su nesuglasice bile samo izraz općih razlika u gledanjima na odnose velikih sila u Evropi i zaključaka i ciljeva koje su iz tih odnosa izvlačile Jugoslavija i Čehoslovačka.³

Nagomilano nepovjerenje između Praga i Beograda uvjetovalo je zainteresiranost čehoslovačke diplomacije da Stojadinović bude uklonjen s vlasti.⁴ Zbog takvog stava prema Stojadinoviću čehoslovačka diplomacija

¹ Usp. T. Stojkov, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929—1935*, Beograd 1969, 86—88.

² Usp. Lj. Boban, *Svetozar Pribičević u opoziciji (1928—1936)*, Zagreb 1973, 175 i d.

³ O različitim gledanjima jugoslavenske i čehoslovačke vlade usp. Ž. Avramovski, *Balkanske zemlje i velike sile 1935—1937*, Beograd 1968, 140—141, 152, 154—155, 231 i d.

⁴ Britansko poslanstvo u Pragu izvještavalo je Foreign Office da je iz pouzdanog izvora saznalo da je čehoslovačka parlamentarna delegacija, nakon nedavnog povratka iz Beograda, privatno informirala predsjednika Beneša da postoje dobri izgledi za postupno slabljenje i eliminiranje Stojadinovića (F. O. 371, f. 21196, R 3319, 13. V 1937).

imala je i više razumijevanja i sklonosti za podršku opoziciji u Jugoslaviji. U takvim uvjetima i opozicija u Hrvatskoj mogla je računati s većim razumijevanjem u Pragu. U razgovoru s Benešom (tada još ministrom vanjskih poslova), Košutić je prigovorio zbog podrške koju Česi pružaju Srbima protiv Hrvata. Beneš je, kako je zabilježio Trumbić, prema onom što mu je kasnije pričao Košutić, na to »reagirao i dokazivao njemu da ga uvjeri, kako je on uvijek intervenirao u prilog, a naravno da se za to ne zna javno. Dodao je, da je on mislio kao i Trumbić, da će Hrvati vodit u Zagrebu državu, dočim je izašlo obrnuto da Srbi vode u Beogradu. Beneš da je izjavio da on želi da bi se preuredilo unutrašnje stanje u Jugoslaviji tako da u Zagrebu bude guverner za Hrvatsku koji će biti odgovoran hrvatskom saboru«. ⁵ Početkom studenog 1937. knez Pavle je u strogom povjerenju izjavio britanskom poslaniku Campbellu, da je od predsjednika Beneša primio telegrafsku poruku u kojoj urgira da se nađe način za umirenje Hrvata. Campbellu je knez izjavio da bi želio znati što bi rekao predsjednik Beneš kad bi on urgirao kod njega da dozvoli autonomiju svojoj njemačkoj sudetskoj manjini. Knez je dodao da se on ne želi miješati u tuđe unutrašnje poslove, dok se čini da neki smatraju kako su pozvani da se miješaju u njegove stvari. ⁶

Ovdje donosimo izvještaje dvojice čehoslovačkih diplomata u Jugoslaviji, poslanika dra Vaclava Girse i atašea za štampu dra J. Körblera, o njihovim razgovorima početkom prosinca 1937. Izvještaji pružaju informacije o političkim prilikama u zemlji u to vrijeme, a napose o raspoloženju u redovima opozicije, te ukazuju na interese i intencije čehoslovačke politike prema unutrašnjim prilikama u Jugoslaviji. ⁷

⁵ Prema Košutićevim informacijama, njega je na razgovor u Prag pozvao Beneš. Trumbiću je Košutić kasnije pričao, da su se čehoslovačke vlasti »držale nezgodno prema Hrvatima« (za vrijeme zasjedanja Male Antante u Bratislavi u rujnu 1936. mladi Hrvati bili su pritvoreni i zadržani dok Stojadinović nije oputovao), pa on i drugi Hrvati koji su sudjelovali na sahrani Pribičevića u Pragu u rujnu 1936, u znak prosvjeda, nisu prihvatili poziv za večeru, na koju ih je pozvao Hubert Rypka, urednik »Lidovy Noviny«, čovjek Beneševa povjerenja. Večeri su se odazvali samostalci Vilder, Krizman i Kosanović (Zbirka Trumbić, bilješka od 2. II 1937, o razgovoru s Košutićem).

⁶ F. O. 371, f-21197, R 7514, izvještaj Campbella Edenu, 8. XI 1937, povjerljivo. Početkom ožujka 1937. Maček je pričao Trumbiću »da mu je govoreno od strane čehoslovačkog konzulata u Zagrebu u smislu zbliženja sa Hrvatima, ali ne na ime vlade nego putem Agrarne stranke. On mi je odgovorio, da će vidit! To drži da je znak da Česi nisu dobro sa Beogradom« (Zbirka Trumbić, bilješka od 1. III 1937, o razgovoru s Mačekom).

⁷ Dokumenti se nalaze u Arhivi Ministarstva vanjskih poslova, u Pragu, u Arhivu Komunističke partije Čehoslovačke i Arhivu Kancelarije predsjednika Republike Čehoslovačke.

Dokumente ću publicirati u knjizi: »Maček i politika HSS 1928—1941.« Tu je i izvještaj urednika »Lidovy Noviny« H. Rypke, o razgovorima koje je vodio s nizom političara u Jugoslaviji početkom svibnja 1936.

Dokumente je s češkog preveo dr Geno Senečić.

P R I L O Z I

1. Poslanstvo Čehoslovačke Republike u Beogradu
Broj 1454/povjerljivo/37
Redoviti politički izvještaj broj 102
Predmet: Razgovor s V. Vilderom
Referent: Dr. Vaclav Girsá
A. L.

10 x

T a j n o

Beograd, 6. prosinca 1937.

Ministarstvu vanjskih poslova

P r a h a

Danas sam opet nakon duljeg vremena imao priliku razgovarati s Vilderom o političkoj situaciji. U tome razgovoru, koji je trajao više od 2 sata, prikazao mi je Vilder stajalište Udružene opozicije, Mačekovo, svoje i vladino, pa slika koju sam time stekao, izgleda ovako:

»Sporazum« koji je Udružena opozicija potpisala s Mačekom, u svakom je pogledu vrlo značajna unutrašnjopolitička stvar.¹⁸ Nakon dugih pregovaranja konačno je prvi put nađena baza, na kojoj su se složili Hrvati i Srbi. Nije važno što je bio sporazum samo sa srpskom opozicijom, jer u stvarnosti ovaj sporazum odgovara mentalitetu i želji cijeloga srpskog naroda, čak i određenom dijelu vladina tabora, onome dijelu koji se ne boji izraziti svoje pravo mišljenje. Na toj bazi se sada radi: Maček sa svojim suradnicima na zapadu, a vođe opozicije u Srbiji. Hrvati rade vrlo sistematski i energično, jer u cijeloj zemlji imaju vrlo dobru i discipliniranu organizaciju. Maček je imao dosta vremena da tu organizaciju stvori. Teži je posao na srpskoj strani, gdje se zasada ta organizacija tek stvara, a osim toga se teškoće sastoje u tome, što se srpski dio »sporazuma« sastoji od triju stranaka, između kojih se suglasnost od slučaja do slučaja još uvijek neprestano mora postizavati. Stvaranje »sporazuma« bilo je vrlo teško, najprije se morao savladati stari mentalitet, s jedne strane srpski, a s druge strane hrvatski, a ako za »sporazum« još i danas postoje neke poteškoće, onda se one sastoje baš u tome mentalitetu, koji unatoč svim nastojanjima traje još uvijek, to jest, srpska opozicija još uvijek prvenstveno misli srpski, a Maček hrvatski, no jedna i druga strana malo misli jugoslavenski. No to su drugorazredne poteškoće, koje će vrijeme i zajednički rad savladati. Važno je to, da na objema stranama postoji potpuno povjerenje, lojalnost i program. Svi se slažu da se od svoga programa ne mogu povući i da će taj program dosljedno provoditi. Radi se samo o taktici, a tu je karakteristično da je Maček mnogo oprezniji i konzervativniji nego što je to srpska opozicija.

Maček je dosta plašljiv i štedi Krunu, ne želi ništa riskirati pa izbjegava sve, što bi princu Pavlu moglo dati povoda da i nadalje ustraje na svojem negativnom stanovištu. Na srpskoj strani ima takvih taktičkih skrupula nerazmerno manje. No poznavajući vrlo radikalno raspoloženje pučanstva u cijeloj Jugoslaviji, svi,

¹⁸ Odnosi se na Sporazum Udružene opozicije i Seljačko-demokratske koalicije 8. X 1937; usp. *Lj. Boban*, Maček i politika HSS 1929—1941.

kako Maček tako i srpska opozicija, u stvari brinu samo jednu veliku brigu, kako da uspiju držati u rukama one previše radikalne elemente. U tome je pogledu mnogo veći red, mir i dobro raspoloženje u zapadnom dijelu Jugoslavije, koji nastavaju Hrvati. Tamo se u raspoloženu pučanstva može osjetiti određena sigurnost i svijest, dok je nasuprot tome u staroj Srbiji raspoloženje više radikalno, no i više kaotično, manje disciplinirano i manje se može njime vladati. Zato je Vilder i došao u Beograd i razgovarao s vođama ovdašnje opozicije o daljnjoj izgradnji organizacije u staroj Srbiji. Treba biti imenovan zajednički odbor, u kojemu bi svaka stranka imala svoja dva zastupnika. Maček je već odredio Košutića i Šuteja, a taj odbor bi radio organizirano i permanentno, bez suvišnog putovanja u Zagreb i Beograd u svrhu sporazumijevanja.

Što se tiče političkog programa, svi su svjesni toga da je on dosta radikalan, te da će vladinom režimu biti teško da ga prihvati takvog kakav jest, no to ne znači, da bi to bilo na smetnju normalizaciji unutrašnjih političkih prilika. Program je dakako radikalan, jer niti Maček, a niti srpska opozicija, uzimajući u obzir raspoloženje širokih masa, nisu mogli postaviti drugačiji program nego maksimalni, a nisu sebi niti zamišljali, da bi princ-regent Pavle i vlada taj program, onako kako je postavljen, primili bez daljnega. Prije svega radi se o određenoj evolucionoj i aktivnoj suradnji između opozicije i princa-regenta. Ovakva minimalna suradnja, koja bi mogla biti početak daljnje političke evolucije, mogla bi za princa-regenta biti posve prihvatljiva, ako bi on uopće imao namjeru surađivati s opozicijom, jer se ne radi ni o čemu većem osim o ispunjenju programa, koji su princ Pavle i njegova vlada na početku obećali, to jest o tri poznata politička zakona, o neutralnoj vladi i konačno o novim izborima na demokratskoj osnovi, koje bi ta neutralna vlada provela. Sve su to princ Pavle i njegova vlada obećali prije više od dvije godine, no dosada nisu ništa izvršili. Nije važno da princ Pavle odmah sada mijenja ustav, nego je važna baš ta evolucionarna politička suradnja na demokratskoj osnovi. Kad bi postojala neutralna vlada, u koju bi Maček imenovao svoje kandidate i jednako tako uradila i Udružena opozicija, i kad bi ta vlada provela nove izbore, bio bi tu parlament i senat koji bi imao povjerenje cijelog pučanstva, a koji bi parlament vodio državnu politiku na osnovi neke vrste provizorne konstitucije, i takvo stanje moglo bi trajati makar 10 godina, jer bi nastalo takvo smirivanje da nitko ne bi tražio da se smjesta ostvari definitivna konstitucija, a istodobno bi u upravljanju državom sudjelovali svi slojevi i sve komponente jugoslavenskog naroda. Ni Maček ne traži nekakvo naglo ostvarenje nove definitivne konstitucije. Prema tome izgovori princa-regenta Pavla da do punoljetnosti kralja ne može mijenjati konstituciju, nisu ničim obrazloženi, jer se faktično ne radi o stvaranju nove konstitucije, nego o takvom upravljanju državom, u kojem bi upravljanju svi bili zastupani.

Međutim, Udružena opozicija i Maček previše dobro poznaju sadašnju situaciju i stanovište sadašnjeg režima, a da bi bili sigurni da će se ostvariti bar taj minimalni program. No oni žele iscrpsti sva sredstva, da tako bar postane jasno gdje je glavna zapreka. Oni su spremni da se aktivno prihvate bilo kakve političke suradnje, koja bi evoluciono vodila k normalizaciji prilika na demokratskoj osnovi. No uvjereni su da je glavna zapreka u osobi princa-regenta Pavla, u njegovom mentalitetu i u njegovim nazorima. Baš zbog tih svojih nazora princ Pavle će se jedva odlučiti na neku suradnju s opozicijom, jer bi to tražilo da se prije svega odrekne svojih dosadašnjih suradnika Stojadinovića i Korošca, koji su izvršio njegove volje i bez kojih on nikako ne može. Da bi se na takvo što

odlučio on nema ni dovoljno državničke dalekovidnosti, niti dovoljno energije i volje, a niti dovoljno demokratskog smišljanja. On sam i jedino on je razlog sadašnjeg teškog unutrašnjopolitičkog stanja, i makar rado upotrebljava fraze o demokraciji, on zapravo želi biti još autoritativniji no što je bio kralj Aleksandar, pa je njegov režim kao posljedica toga još više diktatorski nego što je bila Aleksandrova diktatura, samo što je sadašnja diktatura diktatura jednog slabića.

Korijen svega zla i nije toliko u unutrašnjopolitičkoj situaciji, nego u tome, što se jugoslavenska inozemna politika našla na posve drugim tračnicama nego što je bila prije, te što su sadašnjem režimu i osobnomu shvaćanju princa-regenta Pavla mnogo bliži nacistički i fašistički režimi nego demokracija. Dakle, sve se koncentrira na osobu princa-regenta, jer Stojadinović je samo neseriozni politički žongler, koji bi postupao posve drugačije ako bi to od njega tražio princ-regent Pavle.

Premda je dakle sadašnja situacija, promatramo li je otvorenim očima i kritički, vrlo tužna, čak i direktno opasna, ipak samo Maček i Udružena opozicija ne padaju u pesimizam, jer su uvjereni da će se na kraju politička situacija stvoriti onako kako to oni sebi zamišljaju, jer će na to prisiliti sam tok zbivanja. Pitanje je samo uz koju cijenu.

Gornja Vilderova izlaganja, koja su potpuno jednaka kao i Mačekovi nazori, iznosim tako podrobno zbog toga, jer ta izlaganja u glavnim i važnim crtama potpuno odgovaraju onome, kako sam situaciju vidio i ja sam, i kako sam je prikazivao u svojim političkim izvještajima.

To se šalje na znanje kancelariji Predsjednika Republike u Pragu.

Poslanik:

Dr. V. Girsu v. r.

Kancelariji Predsjednika Republike u Pragu

Na znanje.

Poslanik
(potpis)

2. Poslanstvo Čehoslovačke Republike u Beogradu
Broj 1461 / povjerljivo 37
Redoviti politički izvještaj broj 103

Predmet: Razgovori s Mačekom, Vilderom,
Stepincem, Kulovcem itd. u
Zagrebu i Ljubljani

Referent: Dr. J. Körbel
A. L.

Beograd 10. prosinca 1937.
Tajno

Ministarstvu vanjskih poslova

u Pragu

Po nalogu Poslanstva, a uz suglasnost Ministarstva vanjskih poslova posjetio je ataše za štampu ovdašnjeg Poslanstva službeno Zagreb i Ljubljanu, da bi uspostavio osobni kontakt s novinarskim i ostalim krugovima, čije djelovanje spada u njegovu službenu referadu. Razgovarao je sa značajnim osobama političkog života u Hrvatskoj i Sloveniji.

Zabilješke o tim razgovorima daju u svojoj cjelini mogućnost dosta pouzdanog uvida u kompleks unutrašnjopolitičkih pitanja, koja sva zajedno osvjetljavaju i stvaraju komplicirani problem jugoslavenske politike.

Poslanstvo šalje u prilogu zabilješke o tim razgovorima i to onim redosljedom u kojem su razgovori bili vođeni.

1. ZAGREB

RAZGOVOR S ING. KOŠUTIĆEM

Ing. Košutić, zastupnik dra Mačeka u Hrvatskoj seljačkoj stranci, primio me 2. prosinca. Naglasio sam da k njemu ne dolazim niti po interview, niti po informacije, koje bi trebale služiti za neki članak, nego zato, da ga posjetim kao glavnog urednika »Hrvatskog dnevnika«. Košutić je vjerojatno odmah bio svjestan da će sadržaj razgovora biti javljen u Prag pa je zato i razgovarao u tome smislu. Njegovi nazori su vrlo radikalni. Na nj djeluju politički sastanci kojima prisustvuje i sveopće buntovno raspoloženje hrvatskog sela.

Košutić je govorio o hrvatskom pitanju, u kome vidi osnovni problem jugoslavenske unutrašnje politike, a kojem pitanju on pridaje najveću važnost od svih ostalih pitanja. U biti on je rekao ovo:

»Za nas znači Hrvatska više nego Jugoslavija. Ako Srbi žele s nama surađivati, mi to pozdravljamo, no prije svega tražimo slobodu za Hrvatsku. Ako ne žele s nama surađivati, to nam apsolutno ne smeta. Mi se ne bojimo za našu egzistenciju. Prije bi propala Engleska, Francuska, Austrija, Čehoslovačka i druge države. No Hrvatska je pokazala toliko životne snage, da se ne bojimo za njenu daljnju egzistenciju. Mi smo vični borbi. Mi se borimo za svoju slobodu. Srbi nam poriču našu narodnu individualnost. Sada smo se sporazumili s Udruženom opozicijom, koja je priznala hrvatsku narodnu individualnost, pa smo tako dobili prvu etapu borbe za svoju slobodu. Mi smo živjeli pod hegemonijom turskom, talijanskom i austro-ugarskom, no nijedna od njih nam nije poricala naša osnovna prava. Sada živimo pod hegemonijom srpskom, pod hegemonijom slavenskog naroda, koji nam poriče čak i narodnu individualnost. Mi smo se izliječili od slavenstva.

Hrvatsko pitanje će se riješiti u miru ili u ratu. U prvome slučaju mora doći do borbe između srpskog naroda i današnjih vlastodržaca, ukoliko ustavni faktori ne prihvate prijedlog sporazuma od 8. listopada. U slučaju rata pak nitko ne zna kako će se razviti stvari, pa će se Hrvatsko pitanje riješiti u evropskom okviru.«

Na pitanje što će raditi hrvatski vojnici u slučaju da dođe do rata, Košutić je odgovorio ovo: Zamislite, gospodine, da u Hrvatskoj žele provesti mobilizaciju. Izvjesit će plakate, kojima će narod pozivati na oružje, da žrtvuje svoju krv protiv neprijatelja, da brani slobodu, svoju državu i narod. Mislite, da će bilo tko iz Hrvatske moći poslušati taj poziv? Jednomu su u zatvoru slomili rebra, drugomu su ubili oca itd., i ti ljudi bi imali ići u rat? Stojadinović je veoma

svjestan toga koliko je Jugoslavija slaba. Dovoljan će biti tek jedan napad i mi smo gotovi. Zbog toga i vodi Stojadinović ovakvu inozemnu politiku. Želi izbjeći bilo kakav konflikt, te želi ostati neutralan.

Mi jesmo za Jugoslaviju, no želimo da to bude Jugoslavija pravedna za sve, a ne srpska Jugoslavija. Masaryk je vrlo lijepo rekao da države zadržavaju svoju čvrstoću na osnovi onih ideja zbog kojih su nastale. A Jugoslavija nije stvorena na ideji koju danas predstavlja Beograd. To je invalid i nije vrijedno boriti se za dobrobit takve države. Ona je slaba iznutra, a zato je slaba i vanjskopolitički. Mi želimo da nasuprot tome postavimo Jugoslaviju s onakvim idealima kakve smo istakli. Želimo slobodu, želimo živjeti kao ljudi, a ne kao robovi. Ako se naša traženja ne ispune, Jugoslavija će se raspasti. Srpska hegemonija znači njenu smrt. Masaryk nam je svojedobno zavidio što imamo svoj sabor, a danas je situacija takva, da ste vi slobodni, a mi ne možemo namjestiti niti slugu, nemamo kontrolu niti nad jednim dinarom. Ljudi dolaze k meni i u časovima očajanja govore, da kad već moramo robovati, neka barem robujemo nekome tko je bolji od nas, a ne gori. No mi želimo živjeti slobodno prema principu ja gospodar, ti gospodar. Mi smo strpljivi i mi možemo čekati, jer imamo dosta snage. Mi se 13 stoljeća nalazimo na Jadranskom moru i mi se ne borimo za našu budućnost. To nije nikakva iluzija, to je realnost. No ne možemo biti robovi pa da bi tako sačuvali Jugoslaviju. Ako Srbi ne mogu podnijeti slobodnu Hrvatsku, ne treba Jugoslavije. Mi želimo stvoriti United States of Yougoslavia. Vjerujem, da će pregovori između Zagreba i Beograda (između Seljačko-demokratske koalicije i beogradske Udružene opozicije) dobro završiti. Ako bi nam naši prijatelji u inozemstvu mogli pomoći, mi bismo im bili obavezni na sto godina u budućnosti, jer bismo narodu uštedjeli rat i daljnje žrtve. Željeli bismo s vama surađivati jer vas volimo. Vi ste naša slabost, koju ste demantirali svojim postupcima od vremena kako ste slobodni. No mi razumijemo vašu situaciju i to vam ne predbacujemo. Ali onaj tko prema nama zauzme pozitivan stav, učinio je to za solidnu stvar. Tako dugo, dok Hrvatska ne bude imala odlučujuću riječ u Jugoslaviji, Čehoslovačka nema na jugu prijatelja. No vi morate imati razumijevanja za potrebe ovdašnjih prilika. Narod se mora zbližiti s narodom. Ovdje ste osnovali Jugoslavensko-čehoslovačku ligu, na čelu koje stoji gospodin Bogunović,⁹ Srbin, a k tomu još i eksponent JRZ. Gospodine, to je ludost i provokacija. Ipak, ne pravimo nikakve rekriminacije i želimo suradnju s vama.*

Košutić daje dojam razdraženog čovjeka, koji dopušta da ga vodi raspoloženje. Njegovi zaključci pobuđuju sumnju u mogućnost uspješnog i mirnog rješenja hrvatskog pitanja. On patetično govori o tome, da Hrvati žive već 13 stoljeća na Jadranu, ali ne priznaje da skoro nikada nisu na njemu samostalno vladali. Nema preciznu predodžbu o stanju hrvatskog problema u slučaju rata, ali strastveno se zagrijava za slobodu Hrvatske pod svaku cijenu. Pojam Jugoslavije kao ideje i koncepcije države mu je tuđ, prema tome pojmu on vjerojatno nema odnosa ni osjećajno ni razumski. Tko nakon njegovih riječi misli na potrebu snažne Jugoslavije koja može odolijevati, dobiva najpesimističnije dojmove. On u sporazum sa srpskom demokratskom opozicijom iskreno ne vjeruje. Vilder, koji ga dobro poznaje, ispričava njegovu radikalnost atmosferom, koju oko njega stvaraju neprestane konfrontacije sa selom koje se bunu. Na kraju on uvijek poslušna ono što kaže Maček. Na drugoj strani Košutić je doprinio da se razjasne

⁹ Dušan Bogunović.

hrvatske zamisli o ispravnoj orijentaciji vanjske politike Jugoslavije. Dugi boravci u inozemstvu, studij u Čehoslovačkoj Republici, djelovali su na nj da se jasno opredjeljuje za demokraciju. Od vremena kad se vratio iz emigracije, »Hrvatski dnevnik« dosljedno piše o potrebi suradnje s demokratskim državama, pa je također i Maček pošao dalje u svojim nazorima na vanjsku politiku, te se pozitivno izražava o Francuskoj, Engleskoj i Čehoslovačkoj Republici.

RAZGOVOR S VEČESLAVOM VILDEROM

Većeslav Vilder, potpredsjednik Samostalne demokratske stranke i Mačekov zastupnik u Seljačko-demokratskoj koaliciji, primio me je 2. prosinca, a razgovor s njime trajao je 3 sata. Drugog dana me pozvao na objed, na kome je bio i S. Budisavljević, prvak samostalnih demokrata. O sporazumu Seljačko-demokratske koalicije s beogradskom Udruženom opozicijom, koji je bio potpisan 8. listopada, Vilder je rekao ovo:

»Potpisali smo sporazum kao temelj daljnjih pregovora. To je prijedlog, koji narod nudi Kruni. To znači, da ne inzistiramo doslovce na onome što je u sporazumu bilo definirano tek kao princip za daljnje sporazumijevanje. Ako je izazvala sumnje odredba sporazuma, da konstituenta može glasanjem prihvatiti ustavne zakone tek većinom Srba, većinom Hrvata i većinom Slovenaca, time se trebalo naglasiti da će u ustavotvornoj skupštini biti isključena bilo kakva majorizacija. Čvrsto sam uvjeren u uspješan razvoj prilika. Već je dovoljno i to, što smo se složili, da želimo zajedno raditi u parlamentu te da srušimo diktaturu. Želimo raditi demokratski, želimo stvarati novi politički život na osnovu volje naroda, a protivimo se stvaranju političkih stranaka odozgo. Svatko od potpisnika ima svoje mentalne ograde, ali to nikako ne smeta rješenju koje bi zadovoljavalo. Sve zapreke bit će s vremenom savladane. U Hrvatskoj je sporazum djelovao vrlo povoljno. Frankovci se sporazumu, doduše, protive, no njihova opozicija predstavlja tek dio gradskog stanovništva, a na selu nemaju nikoga. Seljaci su sporazum primili sa zadovoljstvom, jer je sporazum konačno pred njih postavio jasni program. Oni slute da se sporazum još ne nalazi pred ostvarenjem, da će se za nj trebati još mnogo boriti a iz toga crpu nove snage i jedinstvenost. U Hrvatskoj smo spremni. Srbi iz kraljevine treba da dokažu borbom protiv vlade da su sporazum potpisali iskreno. Zasada smo zadovoljni s Udruženom opozicijom i vjerujemo njenim vođama. Prva etapa naše suradnje sastojala se u potpisivanju sporazuma i u sastanku Mačeka s prvacima Udružene opozicije u Farkašiću. Sada dolazi druga etapa suradnje, kada ćemo ustanoviti zajednički akcioni odbor, u koji Seljačko-demokratska koalicija šalje mene i Šuteja, jednoga od najspremnijih Mačekovih ljudi. U ime Udružene opozicije u odboru su bivši ministar Bobić¹⁰ (za radikale), Božidar Vlajić (za demokrate) i Milan Gavrilović (za zemljičaradnike).«

Na pitanje da li Maček ima precizne predodžbe o tome kakva će mu biti inozemna politika kad dođe u vladu, odgovorio je Vilder, da su u tome pitanju jednodušni svi koji su potpisali sporazum, naime, da Jugoslavija mora voditi vanjsku politiku zajedno s demokratskim državama, te da Maček u posljednje vrijeme često naglašava potrebu uske suradnje sa zapadnim demokracijama. Vilder misli, da u tome i leži glavni razlog zašto je princ Pavle protiv sporazuma.

¹⁰ Miloš Bobić.

On danas sam vodi jugoslavensku vanjsku politiku, okružen je reakcionarnom okolinom, koja ga približava k Njemačkoj i Italiji, a otklanja od Francuske i Male Antante. Kad bi novi blok došao na vladu, on bi promijenio današnju vanjsku politiku, a toga se Pavle boji. Maček ima prema Vilderovim riječima određene simpatije prema Čehoslovačkoj, budući je on stari sokolaš, no ne može zaboraviti, što je čehoslovački »Sokol« odobrio podržavljenje jugoslavenskog »Sokola« i odbio da prizna »Hrvatski sokol«, kad je diktatura ukinula slobodno sokolaštvo.

Vilder je dalje nastavljao u razmatranju unutrašnje političke situacije: »Izabrali smo mirnu taktiku. Ne kanimo praviti presiju na Pavla. Dosada smo sazivali uske konferencije, sada smo imenovali akcioni odbor, a kasnije ćemo sazivati velike skupštine, da bi se stvorila situacija, koja će Pavla postaviti pred odluku da nas pozove k sebi i da se sporazumijeva s nama. Pavle ne razumije situaciju. Sada ima jedinstvenu priliku da popravi loše mišljenje, koje se stvorilo o njemu pogotovo zbog događaja oko konkordata. Sve je usmjereno protiv njega: Smrt patrijarha Varnave, samoubojstvo generala Tomića, a sada sporazum. Ako se dohvati sporazuma, pobijedit će, no ako tako ne uradi, morat će se pred njim povlačiti i popustiti. Maček ima apsolutni autoritet u hrvatskom narodu, on ukroćuje radikalnost naroda. Ja neprestano govorim da je Maček najveći kapital za Jugoslaviju. Sporazum predstavlja njegov državnički ispit, a sada je red na princu Pavlu. Za njega bi bilo najlakše da formira neutralnu vladu i provede slobodne izbore. Mi se ne bojimo nikakvih izbora, pa ni onda ako budu javni. Prije je bilo teško (na izborima od 5. svibnja 1935) agitirati za zajedničku izbornu listu Udružene opozicije, na čelu koje je stajao Maček, kojega je mrzio cijeli srpski narod. Sada su se sporazumjeli srpski i hrvatski narod, pa bi volja naroda pobijedila i na izborima, iako bi izbori bili provedeni pod terorom. No na taj korak morao bi se Pavle u pravo vrijeme odlučiti. Bojim se da se on na to neće odlučiti i da će do riječi doći ekstremni elementi. Sporazum predstavlja danas najkonzervativnije rješenje. Pavle likvidira osobe Aleksandrova režima (general Tomić) no metoda ostaje. No ja ipak ne vjerujem da bi uspjela fašizacija Jugoslavije. Čehoslovačka bi trebala da bude svjesna da se ovdje vodi borba hitlerizma i fašizma s demokracijom, te da su, kao što je svojedobno izjavio Baldwin, granice Engleske na Rajni, sada su granice Čehoslovačke u Jugoslaviji.

Maček se definitivno odlučio na suradnju sa Srbima na demokratskoj bazi. Ja se s njime potpuno solidariziram i među nama vlada apsolutna suglasnost u metodi, nijansiramo se tek u tome smislu, da sam ja Jugoslaven à tout prix, a on samo pod uvjetom slobodne Hrvatske.«

Na pitanje kakvu ulogu u hrvatskom političkom životu nadbiskup koadjutor Stepinac, o čijoj se političkoj aktivnosti u posljednje vrijeme naročito mnogo govori, Vilder je odgovorio ovo:

»Stepinac je eksponent Vatikana i vodi u Hrvatskoj apsolutno samostalnu politiku. On je suvereni gospodar u crkvenom životu hrvatskog katolicizma. U hrvatskim crkvenim krugovima postoji nekoliko smjerova, od kojih su poneki protiv klerikalizacije duhovnog života (Križari i Katolička akcija), a drugi za stvaranje katoličke političke stranke (SKOM — Savez katoličke omladine, Domagoj i Seniorat). Naročito Seniorat, koji je sastavljen od visokog katoličkog klera i značajnijih civilnih osoba katoličkog života radikalno djeluje na klerikaliziranju Hrvatske. To je tajna organizacija, čiji su se članovi prisegom obave-

zali, da će cijeli svoj život posvetiti zadacima Seniorata. »Hrvatska straža« klerikalni list, što izlazi u Zagrebu, smatrana je organom tih smjerova. Stepinac se priklanja SKOM-u, a drži se da je u kontaktu sa Senioratom na što ukazuje činjenica, što daje prednost dvojici biskupa, članovima Seniorata, Njaradiju i Bonifačiću. Stepinac je mlad i ne predočava sebi dosta dobro ono što radi. Kad se pregovaralo o konkordatu, bio je za Stojadinovića, a sada je opet protiv njega.«

Vilderu sam postavio još i pitanje, da li je kod sklapanja sporazuma od 8. listopada bilo određeno, kakvu će vojsku imati Jugoslavija, da li zajedničku, ili odijeljenu za pojedine dijelove Jugoslavije kao federacije. To je pitanje, naime, izazvalo znatne dvojbenosti u srpskoj javnosti, kad je vlada agitirala protiv sporazuma tvrdeći da sporazum znači ukidanje zajedničke vojske. Vilder je odgovorio, da može autentično izjaviti, da će vojska biti zajednička. No Maček će inzistirati na tome, da na visokim vojničkim mjestima budu i Hrvati a ne samo Srbi, kako bi vojska u stvarnosti bila zajednička. Kao najveću tajnu, izjavio je nadalje Vilder, da je generalitet pokazao veliki interes za sporazum, a da je u nazorima na sporazum razdijeljen na dio za, te na dio protiv, no da je ipak cijeli oficirski kor od pukovnika naniže za sporazum. Novi blok održava s generalitetom kontakte, a naročito komandant kraljevske garde zauzima prema sporazumu povoljno stanovište.«

Vilder je, kao što to proizlazi iz njegovih zaključivanja, kao obično optimist, a s obzirom na čistoću svoga karaktera on vjeruje, da se sve zapreke mogu savladati ako postoji dobra volja. Poznato je, da je on kod zaključivanja sporazuma uspješno djelovao da se sve nesuglasice prebrode, i u velikoj mjeri on ima zasluge što su se pregovori pozitivno završili. Njegovo prijateljstvo prema Čehoslovačkoj Republici, kao i prijateljstvo čitave Samostalno-demokratske stranke prema Čehoslovačkoj čvrsto je poput stijene.

RAZGOVOR S DROM VLADKOM MAČEKOM

Predsjednik Seljačko-demokratske koalicije i Hrvatske seljačke stranke dr Vladko Maček primio me 3. prosinca 1937. u svojoj kancelariji i razgovor s njime trajao je jedan sat i tri četvrt. Predao sam mu, jednako kao i Vilderu, pismo gospodina poslanika Girse, kojim mu se zahvaljuje za pažnju koju je pokazao polaganjem vijenca na lijes predsjednika-Osloboditelja. Jednako kao i prilikom ostalih posjeta naglasio sam, da nisam došao ni po interview ni po članak za novine. Maček je vrlo pripravno odgovarao na pitanja, koja sam mu postavljao i rekao u biti ovo (skoro doslovno zabilježeno):

»Smatram, da Udružena opozicija nije dovoljno agilna. Rješenje današnje situacije ovisi o princu Pavlu samo 50%. Mi smo svjesni toga da njegova situacija nije zavidna. Znamem što je Beograd i Srbija, u kojoj dosada ni jedan kralj nije umro prirodnom smrću ili u svojoj zemlji, osim Petra-Osloboditelja, koji se znao u pravo vrijeme odreći prijestolja. Zato mora Udružena opozicija stvoriti u Srbiji takvu situaciju da princ Pavle i armija uvide, da se sadašnje stanje ne može dalje održavati. Imamo ovdje već jedan precedent: konkordat. Pravoslavna crkva uspjela je stvoriti takvu atmosferu, u kojoj je samo malo trebalo pa da Stojanović padne. Mi smo jedinstveni i spremni. Uvjeren sam da bi Pavle pošao sa Udruženom opozicijom kad bi ona pokazala više snage. No Srbi

rade neshvatljive stvari. Sada su osnovali Srpski narodni pravoslavni odbor, u koji je stupio također i Milan Gavrilović. Nama predbacuju da smo klerikalni. Mi smo dobri katolici, ali nikada nismo bili niti jesmo klerikalci. Srbi nisu religiozni, ali potpomažu pravoslavni klerikalizam. Oni vole doći k crkvi da se pozabave, ali ne u crkvu da bi se molili.

Mi im želimo pomoći u njihovoj agitaciji pa ćemo im poslati naše najbolje ljude, čim nas pozovu. U vodstvu Udružene opozicije postoji još uvijek veliki antagonizam pojedinih stranaka i međusobni rivalitet. No unatoč tome treba zajednički raditi i stvorivši novu situaciju prisiliti Pavla da izabere ili JNS ili Udruženu opoziciju. Sa JRZ ne može Pavle dugo surađivati. Ona je fikcija, iza koje u Srbiji ne stoji nitko. Pavle nije Aleksandar, koji je mislio da može glavom kroza zid i nije se bojao da uvede diktaturu. No Pavle je slab, on se diktaturi neće vratiti i zato se ne može prikloniti Živkovićevoj i Jevtićevoj JNS. On je također mislio da je Francuska slaba, da je zrela za građanski rat, no sada uviđa da je ona iznutra snažna i da vodi dosljednu politiku. Danas još Pavle koleba i naginje više k Rimu i Berlinu. No baš to je zadatak Udružene opozicije, da stvori drugačiju situaciju, pa da se on ne bi mogao priklanjati Rimu i Berlinu.«

Tako je Maček u razgovoru došao na vanjsku politiku, u kojoj je, kako se pokazalo odmah, vrlo slab, neprincipijelan, bez dubljeg razmišljanja i idejnosti. Rekao je: »Mala antanta je zametak budućeg ekonomskog i strateškog bloka sviju poljoprivrednih država od Crnoga i Jadranskog mora sve do Sjevernog mora, država, koje bi se suprotstavile iskorištavanju industrijske Njemačke, Francuske i Engleske, pa da se izravnaju cijene poljoprivrednih i industrijskih proizvoda. Mora nestati takvo stanje u kojemu seljak mora prodati kravu ako želi kupiti zimski kaput. Kad bih ja vodio jugoslavensku i češku vanjsku politiku, nastojao bih da dođe do zbliženja s poljoprivrednom Mađarskom. Kad dođemo na vladu vratit ćemo se vanjskoj suradnji sa zapadnim demokracijama: s Engleskom, Francuskom i Amerikom. Mala antanta za nas nije važna, jer bi se moglo dogoditi da neki njen dio prijeđe na drugu stranu. No Čehoslovačka vodi demokratsku politiku i zato ćemo se s njom naći na zajedničkoj fronti. Ja se slažem s ruskom vanjskom politikom. No poznato mi je da je Rusija iznutra slaba, da su seljaci nezadovoljni, pa mislim da ruski mužik ne bi išao u rat.«

Na pitanje kako bi se vladao hrvatski vojnik u slučaju rata, odgovorio je: »Pokušajte poslati Hrvate na frontu. Pitanje je, da li je mobilizacija u Hrvatskoj uopće moguća. Ja mislim nipošto. A ako bismo već morali uzeti pušku u ruku, prešli bismo na drugu stranu. Nije važno kome bismo prešli. Nije važno na kojoj bi se strani borio Beograd. Prebjegli bismo makar i Nijemcima, premda ih ne volimo. Bila su vremena kad smo i Nijemce cijenili i kad smo bili u dobrim odnosima i s Talijanima, zato, jer su oni bili protiv Beograda. No danas su se zbližili s Beogradom i zato smo protiv njih. Možda vam se čini da to nije ideološki ispravno, no to je činjenica, koju morate uzeti na znanje. Čehoslovačka ide s Beogradom, a to hrvatski narod ne razumije, zapravo na to ne misli. Hrvatski narod vam predbacuje, da ste potpomagali diktaturu. Čehoslovačka je u teškoj situaciji: Jugoslavija ne znači ništa, Rumunjska ne znači ništa, a na žalost ni Rusija. No ja ipak ne vjerujem da bi u dogledno vrijeme došlo do rata, te sam baš obratno od toga uvjeren, da se vjerojatnost rata neprestano smanjuje. Pozdravljam suradnju Engleske, Francuske i Rusije premda je Rusija slaba. Engleska se naoružava, pa se također i zbog toga smanjuje opasnost od rata. S toga gledišta gledam ja i na hrvatsko pitanje. Vjerujem u uspjeh sporazuma od 8. listopada u svakom slučaju. Ukoliko Srbi pokažu dosta snage, uspjeh će doći prije.

Mi u Hrvatskoj radimo na svoj način. Gospoda ne znaju (a kod tih riječi mu glas postaje mekan i izražava duboku iskrenost onoga što govori) kako je lijepo raditi kad se postaviš na demokratsku osnovu. Narod me slijedi, ali moj autoritet nije neograničen. Seljaci su ogorčeni, dolaze k meni i pitaju me kad ćemo im dati oružje da krenu na Beograd. Iz Beograda su od mene zahtijevali da djelujem u tom pravcu, kako bi manevri prošli u redu i miru, te da na njima sudjeluju i hrvatski vojnici. To im je još uspjelo, ali me seljaci nisu poslušali, kad sam im na zahtjev Beograda dao sugestiju neka vojsci predaju i plodine i zapregu. Naši ljudi su me pitali da li bi demonstrirali 1. prosinca, te spalili jugoslavenske zastave i izvjesili hrvatske. Kako vidite, raspoloženje u narodu je vrlo buntovničko. Na kraju su ostali samo kod toga, da su iz sviju općina odstranili table pisane ćirilicom i latinicom i umjesto njih stavili table napisane samo na hrvatskom jeziku. Tamo gdje ima 25% srpske manjine, ostavili smo dvojezične natpise.«

Budući se u posljednje vrijeme mnogo govori o tome, da Hrvatska seljačka stranka organizira vojničke formacije, Seljačku zaštitu, koja ima oružje i vježba na vojnički način, molio sam Mačeka da me informira o toj organizaciji. Maček je rekao: »Ako ne budemo našli rješenje hrvatskog pitanja na osnovu sporazuma od 8. listopada, Jugoslavija će se prema mome uvjerenju raspasti. Mi želimo da za takav momenat budemo spremni, i zato imamo »Seljačku zaštitu«. Godine 1918. nismo imali ništa, pa su zato i s nama radili što su htjeli. Ne želimo da se takav slučaj ponovi. To nije formacija koja bi trebala dizati revoluciju. Nikad se ne upuštam u ono što ne mogu uspješno završiti. Dizao bih revoluciju samo tada, ako bih znao da će imati uspjeha. Ne idem na ono polje na kome sam slab. Ali, uvjeren sam da će do revolucije doći u Srbiji, ako se ne ostvari sporazum od 8. listopada. No tu revoluciju neće praviti Udružena opozicija, nego ekstremni elementi. i to će biti socijalna revolucija.

Seljačka zaštita ima, osim toga, zadatak, da se postavi protiv zlih postupaka i da se osveti za svako njihovo bespravlje. Uz to pazi na razne anonimne agitatore, koji bi htjeli djelovati na hrvatskom selu, tako da danas više ne može u hrvatska sela doći nitko, koga ne bi primila mjesna organizacija Hrvatske seljačke stranke. Seljačka zaštita izvršava također i sudsku vlast kažnjavanja. Kada netko, na primjer, ukrade drva u šumi, njega predvedu voditelju mjesne Seljačke zaštite, pa premda ga on ne može prisiliti da se podredi njegovoj presudi, ipak ga uvijek poslušaju. U građanskim stvarima djeluje u svakoj općini sud dobrih ljudi. On sudi kao svaki redovni sud, poziva svjedoke i donosi presude. Tko se ne zadovolji presudom toga suda, može se obratiti redovnom sudu. No ipak se ne događa da bi netko predao žalbu izravno građanskom sudu, jer bi morao računati s time, da će spor trajati godinama. Svjedoci jednostavno ne bi došli svjedočiti, ako bi im to sugerirala naša organizacija. Čovjek, koji ne bi priznao presudu suda dobrih ljudi jednostavno ne bi mogao dalje egzistirati u svojoj općini, jer ga pripadnici mjesne organizacije Hrvatske seljačke stranke ne bi trpjeli.«

Maček govori mirno i odlučno. Čini se, da je on iskreni i poštenu demokrat. On nije nikakav ideolog, njegova unutrašnjopolitička koncepcija nije potpuno jasna i nije do kraja smišljena, njegova razmatranja nisu duboka. Očito je da o vanjskoj politici nije mnogo promišljao, njegovim vanjskopolitičkim nazorima nedostaje dublja i trajna koncepcija, pa oni umnogome graniče s naivnošću. On je tip

narodnog, popularnog vođe, spretnog advokata. No njegova demokratičnost i poštenje političkog mišljenja potpuni su i uvjerljivi. Osobno je skroman i neambiciozan, nije mu stalo da dođe na vlast pod svaku cijenu, a od svoga narodnog programa neće odustati.

RAZGOVOR S NADBISKUPOM STEPINCEM¹¹

Alojzije Stepinac, dosada nadbiskup koadjutor zagrebačkog nadbiskupa dra Bauera, a sada nakon njegove smrti novi zagrebački nadbiskup, primio me 4. prosinca ove godine. Posjet je trajao tri četvrt sata. Stepinac se odmah na početku razgovora sjetio svoga posjeta Pragu, na sletu »Orla« godine 1922, na kome je sudjelovao kao aktivni vježbač. Na pitanje kakve su mu uspomene s toga posjeta, odgovorio je:

»Moje uspomene na one dane su najljepše. Vježbao sam u četvrtom redu, pa bih vam mogao pokazati i fotografije. Tada još nitko nije ni slutio, da će obični sudionik sleta jednom postati nadbiskup koadjutor.«

Na moju primjedbu da se religiozni život u Čehoslovačkoj razvija slobodno i u duhu uzajamne tolerancije, te da gospodin ministar Šramek aktivno djeluje u našoj unutrašnjoj politici i potpomaže našu vanjsku politiku, reagirao je Stepinac nizom oduševljenih riječi o Čehoslovačkoj: »Znadem, da se vaš duhovni život razvija slobodno, te da ste tolerantni i demokratični, i kada god razgovaram s gospodom iz Beograda, uvijek im stavljam vašu zemlju kao primjer. Šramek je taktičan političar, koji je znao katoličkom životu osigurati slobodni razvoj. Mi ovdje ne želimo voditi klerikalnu politiku. No želimo da nam vlada garantira slobodu religioznog života. Nadali smo se, da će ta garancija biti konkordat. No konkordat je pao i mi smo svjesni da je odgođen ad calendas graecas. Jugoslavija pod tim stanjem veoma trpi, a naročito kod Nijemaca i Madžara u Banatu oživljava sklonost prema Madžarskoj.

Na to sam spomenuo posjet kardinala Verdiera Čehoslovačkoj i posjet Pacellija Francuskoj i zapitao nisu li demokracije pogodnije za slobodni crkveni i religiozni život. Odgovorio je: »Posve je jasno, da mi možemo bolje djelovati u demokratskim zemljama. Poznato mi je s kakvim je oduševljenjem i prijateljstvom Čehoslovačka primila kardinala Verdiera, a znam i to, da ste u Palestini financijski olakšali gradnju katoličke kapelice posvećene našem svecu. Mi imamo svakako veće interese u Palestini nego vi, a ipak nemamo tamo svoga konzula, kao što ga imate vi. Kako je lijepo što ste već sada najavili, da će vaš radio prenositi svečanosti Euharistijskog kongresa u Budimpešti. I u Francuskoj se katolicizam može slobodno razvijati. Željeli bismo da Francuska pokaže više shvaćanja za naše školstvo, koje danas mora katolička crkva sama izdržavati, no inače smo potpuno zadovoljni sa razvojem katolicizma u Francuskoj. Ja mrzim nacizam. Za mene on znači isto što i boljševizam. Na jednoj strani napravili su Staljina Bogom, a na drugoj strani izmislili su nekakvo novo poganstvo. Kod svoga posljednjeg posjeta u Beogradu (18. studenoga) rekao sam Stojadinoviću: Poučit se kod susjeda kako su oni riješili vjersko pitanje. Čehoslovačka je potpisala modus vivendi. No vi niste u stanju dati Hrvatima ni političku ni vjersku slobodu. Smatram se i dobrim Hrvatom, i kada ne bih volio svoju zemlju, smatrao bih to grijehom protiv četvrte zapovijedi Božje. Gospodu u Beogradu sam

¹¹ Usp. *Lj. Boban*, Maček i politika HSS 1929—1941.

upozorio kako je teška međunarodna situacija, pa nitko ne može predvidjeti kako će se razviti, i rekao im koliko je situacija u Hrvatskoj napeta i politički i vjerski. Ne znam što očekujete od ljudi, koje niste smirili ni politički ni vjerski. Međunarodna situacija je opasna, a katolička crkva odbija od sebe bilo kakvu odgovornost za daljnji razvoj. Niste nam dali konkordat i Hrvate niste zadovoljili vjerski, a jednako tako odbijate da im date političku slobodu. Katolička crkva ne želi imati ničega zajedničkoga s daljnjim razvojem i odbija bilo kakvu odgovornost. To isto sam rekao i princu Pavlu i prikazao mu situaciju u Hrvatskoj.«

Budući da se na nekim mjestima u Zagrebu smatra da Stepinac potpomaže klerikalne tendencije, koje se javljaju u hrvatskom političkom životu, naveo sam razgovor na to pitanje. Rekao je: »U Mačekovom pokretu javljaju se neki smjerovi ljevičarskog karaktera i protiv toga su neki krugovi, no njima nije do neke samostalne političke afirmacije, nego predstavljaju kulturnu borbu protiv ljevičarskih smjerova u hrvatskom narodnom pokretu, koji pokret je inače jedinstven. Ja osobno sam protiv stvaranja katoličke klerikalne stranke i neću dozvoliti formiranje takve stranke tako dugo, dok budem zagrebački nadbiskup. Ja, naravno, ne mogu spriječiti eventualno stvaranje ekstremne stranke, bilo da su to frankovci ili neka druga politička skupina. Često moram smirivati suradnike »Hrvatske straže« (primjedba: to je organ klerofašizma) koji pokazuju prijateljski odnos prema nacizmu. Baš prije dva dana napao me list njemačkog Reicha »Die Tat«, a gospoda iz »Hrvatske straže« bi željeli pisati u korist nacizma. Hakenkreutzlerska Njemačka vodi borbu protiv boljševizma, jer osjeća da je baš u Njemačkoj najveća opasnost od boljševizma.«

Ova primjedba navela je razgovor na odnose Čehoslovačke Republike prema Sovjetskoj Rusiji. Nastojao sam objasniti Stepincu apsurdnost tvrdnje o boljševičkoj opasnosti u Čehoslovačkoj i upozorio ga na to, da je komunistička stranka u Čehoslovačkoj sada, nakon potpisivanja ugovora o uzajamnoj pomoći sa strane Sovjetskog Saveza, najslabija od vremena svoga osnutka, te koliko je imala mandata kad je formirana, a koliko ih ima danas. Rekao sam, da ona ne može agitirati s neograničenom demagogijom, budući da su od prevrata u koalicionoj vladi sve važne političke stranke, konzervativne i napredne, socijalisti s katolicima i svi odobravaju i pomažu našu vanjsku politiku. Stepinac je ovo objašnjenje primio s velikim zadovoljstvom i rekao, da mu je vrlo drago što Čehoslovačka može u miru raditi i nije ugrožena od boljševizma. No savjetovao je povećani oprez.

Stepinac je tip svećenika koji politizira. On sa žarom i strastveno govori o političkim prilikama. Politički temperament zasjenjuje prirodenu finoću, duhovnu ugladenost i visoku kultiviranost, kojom se obično odlikuje visoki katolički kler. Napadno naglašavanje hvaljenja Čehoslovačke pobuđuje dojam neiskrenosti. Ljudi iz hrvatskog političkog života pripisuju mu nastojanja da izravno potpomaže klerikaliziranje hrvatske politike i da osnuje katoličku stranku, premda njegove izjave govore, da on baš obratno misli. On je mlad (oko 40 godina), vrlo ambiciozan, i prema sveopćem mišljenju treba računati s time da će se neprestano pojačavati njegov utjecaj u javnom životu u Hrvatskoj. Za nasljednika nadbiskupa dra Bauera izabrao ga je kralj Aleksandar, koji je mislio da će u njegovoj osobi kao dobrovoljcu srpske vojske u svjetskom ratu naći privrženika Jugoslavije.

Referent je, osim već podrobno zabilježenih razgovora, vodio i druge razgovore: sa kiparom *Meštrovićem*, drom *Čurčinom* izdavačem mjesečnika »Nova Evropa« i jednim od najinteresantnijih ideologa u Jugoslaviji, drom *Maixnerom*, vanjskopolićkim urednikom »Obzora« i odanim prijateljem Čehoslovačke, drom *Politeom*, predsjednikom zagrebačke advokatske komore, drom *Dežmanom*, dugogodišnjim glavnim urednikom »Obzora« drom *Esihom*, tajnikom Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu i s drugim osobama zagrebačkog javnog života.

Ovi razgovori osvjetljavaju cijeli hrvatski problem i pružaju uvid u njegovu bit. Pokazuju kako duboke razlike postoje između Beograda i Zagreba. Hrvatsko pitanje se ne javlja kao jednostavna borba za političku moć, borba za podjelu ministarskih fotelja. To je duboki problem socijalni, historijski, kulturni i gospodarski. Hrvati žive svojim samostalnim životom. Ukoliko ih na to ne sile trgovački razlozi ili intervencije u centralnim uredima, oni uopće ne dolaze u Beograd. U kulturnom smislu odijeljeni su od Srbije. Na primjer, Pen-klub nije organiziran jedinstveno za cijelu državu, nego Zagreb ima svoju samostalnu organizaciju, jednako kao i Beograd, a kulturna društva žive sama za sebe bez uzajamnih kontakata. Jednako je tako i u sportskom životu.

Prigovora na politiku Beograda ima bezbroj. Navode se brojke kako sav novac koji odlazi u državnu blagajnu iz sviju krajeva države, ostaje samo Beogradu i ne vraća se proporcionalno u Zagreb. Kulturne institucije, Jugoslavenska akademija, Sveučilišna knjižnica u Zagrebu, itd. dobivaju, kako to jednoglasno izjavljuje nekoliko informatora, smiješne dotacije za razliku od velikih dotacija što ih dobivaju beogradske institucije. Posljednjih godina nije, navodno, u Zagrebu bila sagrađena nijedna državna zgrada.

Takvo stanje, o kojem svi govore toliko otvoreno da to začuđuje, stvara teško ogorčenje i atmosferu nabijenu neprijateljstvom. Uvjerjenje o višem kulturnom nivou, o pripadnosti zapadnoj civilizaciji za razliku od balkanskih običaja Srba, pridonosi takvom raspoloženju još i preziranje Beograda. Ne samo politički, nego i cijeli životni mentalitet izgleda da je duboko različit. Beograd je udaljen od Zagreba jednako kao i Pariz. Pojam Jugoslavije u Hrvatskoj je profaniran. Na Čehoslovačku djeluje ova stvarnost najosjetljivije u organizaciji Jugoslavensko-čehoslovačke lige, koja je zagrebačkom životu tuđa, a u javnosti nepopularna. Hrvati neke sektore uređuju sami za sebe. To dokazuje ne samo odijeljena djelatnost kulturnih institucija, nego i naročito odijeljena organizacija sudstva, o kojoj je govorio Maček. Ima čitavih sela koja odbijaju plaćanje poreza, a egzekutor se ne usuđuje intervenirati.

Hrvati se bore za političku slobodu. Ne izgleda da bi svoje stanovište promijenili nekim jeftinim otkupljenjem. Bore se za osnovne državnopravne pojmove, za oblik države. »Sporazum od 8. listopada je najkonzervativnije rješenje hrvatskog pitanja«, rekao je Vilder, koji poznaje mentalitet Hrvata, a ujedno živi za ujedinjenu Jugoslaviju. Srbi i Hrvati su jedni drugima tuđi i nikakav oštar proces sjedinjavanja neće tu stvarnost promijeniti. Onaj tko posjeti Zagreb i udiše samo nekoliko dana njegovu atmosferu, mora steći uvjerenje da jedino dosljedno pravedna politika, provedena na bazi najšire demokracije, može pojam jedinstvene Jugoslavije ispuniti stvarnošću.

Međutim, sumnje može ipak izazvati način borbe koji su Hrvati izabrali da bi postigli ono što traže. Oni odbijaju pozitivni rad, apstiniraju se u parlamentu, zatvaraju se sami u sebe i tako otežavaju praktično rješenje hrvatskog pitanja.

Naviknuti na politički negativizam, oni ne znadu ni u vlastitoj državi izbjeći politički provincijalizam, koji im je historija ucijepila još prije svjetskog rata. Na novi državnopravni program oni apliciraju stare metode. Osmog listopada potpisali su sporazum o zajedničkom političkom programu sa srpskom demokratskom opozicijom. To je nakon 18 godina prvi pozitivni korak, kojim su prvi put jasno formulirali svoje zahtjeve. Zato ovaj sporazum ima neizmjernu historijsku važnost. No ustručavaju se da bilo što konkretna poduzmu da bi se sporazum ostvario i odbijaju da izravno pomognu srpskoj opoziciji u borbi protiv vlade, a to s motivacijom, da su oni politički spremni i ujedinjeni, a da srpska opozicija ima zadatak svrgnuti vladu beogradske čaršije (uplivnih obitelji), koja se formirala bez njih i protiv njih.

Pod tim okolnostima moguće je samo iznimno očekivati rješenje hrvatskog pitanja u dogleđno vrijeme. Srpska politička opozicija, čiju je političku organizaciju diktatura raspršila, opozicija koja je 8 godina živjela u političkoj pasivnosti, jedva može sama stvoriti situaciju, o kojoj je govorio Maček, a pred kojom bi regenti, koji su jedini odlučujući ustavni faktor, morali ustuknuti. Prema onome što se dosada moglo primijetiti, princ Pavle ne pokazuje volje da surađuje s novim srpsko-hrvatskim opozicionim blokom. No to ne znači da neki iznenađujući događaji, kakvi su mogući u temperamentnoj Srbiji, ne bi mogli naglo promijeniti situaciju.

Ukoliko se tiče pozicije Čehoslovačke u Hrvatskoj, razgovori i dojmovi iz Zagreba dovode do zaključka, makar i nepotpunog, da je naša pozicija dobra. Spočitava nam se da smo potpomagali diktaturu i da nismo imali dosta razumijevanja za narodna traženja Hrvata. Ipak u velikoj mjeri se priznaje kako je delikatna situacija službene Čehoslovačke, koja mora i želi živjeti u dobrim odnosima s Beogradom, a ne može se miješati u unutrašnje stvari druge države. Sveopće se s priznanjem govori o čehoslovačkoj politici, o njenoj sređenoj demokraciji, a rezervirano stanovište Beograda prema nastojanjima čehoslovačke vanjske politike stvara naklonost za odnose Zagreba prema Pragu. Mnogo Hrvata studiralo je u Čehoslovačkoj (Košutić, dr Maixner, dr Esih i drugi) a prije svega sam je Radić mnogo pridonio češko-hrvatskom zbližavanju. On je napisao udžbenik češkog jezika sa čitankom, zatim knjigu »Češki narod na početku XX stoljeća« (izdano 1910), zatim »Kulturni rad češke žene«, a u »Hrvatskoj misli« objavio je mnogo napisa o češkom narodu. Njegova žena je Češkinja. Košutić, Stepinac i drugi govorili su vrlo lijepo o Čehoslovačkoj. No praktično se na polju jugoslavensko-čehoslovačkog zbližavanja simpatije Hrvata prema nama ne pokazuju kao zadovoljavajuće. Razlog treba tražiti u tome, što je njihova nacionalna borba protiv Beograda previše velika, a da bi je mogli zatajiti i preko toga prijeći u pitanju propagiranja Čehoslovačke. Sve što se poduzima na bazi jugoslavensko-čehoslovačkoj pobuđuje nepovjerenje. S ovim stanjem moraju čehoslovačka propagandistička mjesta računati i taktički izbjeći sve, što bi moglo pozlijediti previše osjetljivo narodno mišljenje Hrvata. Ovih dana formiralo se u Zagrebu Društvo bivših čehoslovačkih đaka, na čijem vodstvo stoji ozbiljne zagrebačke ličnosti (dr Politeo, dr Esih, dr Maixner), a koje društvo je stavilo sebi u zadaću raditi na zbližavanju sa Čehoslovačkom.

Dr. Kuhar, glavni urednik »Slovenca«¹² za vanjsku politiku:

Dr Kuhar se prije svega zanimao kako Čehoslovačka sprečava hakenkreutzlersku propagandu među njemačkom manjinom. »Ministar Korošec šalje me ovih dana na studijski put u Stuttgart, Münster i Prag da se informiram o organizaciji propagande, koju provode razne institucije Njemačkog Reicha u inozemstvu među Nijemcima. Nijemci u Sloveniji su pristaše nacizma. Toga nam je već posve dosta, i to ćemo rastjerati na radikalni način. Onemogućit ćemo bilo kakvu njihovu aktivnost. Taj moj službeni put ima također i drugi cilj, naime, da bismo mi ovdje na način Nijemaca osnovali instituciju, koja bi se brinula za našu polamilijunsku slovensku manjinu u Italiji. Ugovor s Italijom od 25. ožujka nije donio nikakvo olakšanje.¹³ Mussolini je pustio iz zatvora nekoliko ljudi i to je sve. Stojadinović je trebao u tome smjeru pregovarati u Rimu, ali prema vijestima koje smo već primili, nije mu uspjelo ništa drugo, nego da Mussolini opet pusti iz zatvora nekoliko ljudi.«

Dr Kuhar je nadalje u povjerenju izjavio referentu da vanjskopolitičke članke, koji izlaze u »Slovenca«, inspirira Stojadinović ili Korošec, te da u posljednje vrijeme nije u »Slovenca« objavljen nijedan važniji članak iz toga područja, za koji nisu Stojadinović ili Korošec dali poticaj ili ga odobrili. Kuhar je potvrdio, da je senzacionalnu službenu izjavu, koja je objavljena 12. studenoga u »Slovenca« o protukomunističkom paktu (politički izvještaj broj 94) napisao sam Stojadinović. Jednako tako on je Kuharu izdiktirao glavne misli za članak u kojem se radilo o potrebi da se vodi realna vanjska politika, te da se pošalje, prema primjeru Engleske, trgovački agent Francovoj vladi. Po tvrđenju Kuhara treba 15. prosinca biti imenovan kapetan Mažuranić, brat predsjednika Senata, za zastupnika kod Francove vlade.

Iz razgovora s Kuharom o unutrašnjoj politici Jugoslavije, jasno je proizlazilo da slovenski dio vladine stranke JRZ (Korošec) apsolutno nije povezan s tom strankom iz idejnih pobuda, nego iz utilitarističkih pobuda. Slovenci gledaju na političku situaciju realno i sa svoga, slovenskog gledišta. Oni čine samo 8% cijeloga stanovništva, dakle neznatni postotak, čija opozicija ne bi nikako mogla djelovati na vladu i koju opoziciju bi svaka vlada mogla lako onemogućiti. Korošec od tih 8% ne zastupa niti 5% (a kad bi bili slobodni izbori, on bi prema Kuharovom priznanju imao manje od 5% pristaša od cijelog pučanstva), pa tako osigurava velikom dijelu slovenskog naroda sudjelovanje u vladi i sve pogodnosti koje iz toga proizlaze, »Mi imamo svoju autonomiju kako smo željeli, imamo potpuno u rukama slovensku administrativu, u kojoj nećete naći nijednog Srbina, pa ovdje radimo po svojoj volji. Dosada nam nije uspjelo postići jedino to, da bi se u Sloveniju vraćalo onoliko novaca, koliko ih šaljemo u Beograd. Svjesni smo toga da nas Stojadinović ne voli, ali na vladi ćemo ostati, jer od toga imamo koristi. Mi smo protiv sporazuma od 8. listopada, jer bi se on negativno odrazio na Sloveniju. U zajedničkoj vladi s Hrvatima mi bismo uvijek gubili na značenju, a osim toga Hrvati bi nas potiskivali. Oni nas ne vole.«

U razgovorima s drugim značajnim faktorima slovenskih katolika moglo se zaviriti u njihovu organizaciju. Vrlo iznenađuje do kakvih je pojedinosti razrađena

¹² »Slovenec« je organ Korošćeve Slovenske ljudske stranke, koja je tada u okviru Jugoslavenske radikalne zajednice bila na vlasti.

¹³ Usp. Z. Avramovski, Balkanske zemlje i velike sile 1935—1937, i d.

organizacija političkog katolicizma u Sloveniji. Naročito u ekonomskom pravcu (razvijeno katoličko zadrugarstvo), a i u prosvjetnom smislu dopire upliv katoličkih svećenika gotovo u sve oblasti. Po zemlji je rašireno više od 700 malih štedionica, gdje su udruženi članovi gospodarskih katoličkih zadruga. U tim štedionicama imaju ulagači oko 3 milijarde dinara uloga. Centralni financijski i revizijski organ štedionica jeste Zadružna zveza, koja je prije nekog vremena doživjela znatno financijsko slabljenje, kad je ulagačima morala isplatiti 250 milijuna dinara, budući da joj je diktatura onemogućavala slobodne ekonomske kontakte, a ulagači su počeli gubiti povjerenje. No sada je, prema informaciji bivšeg ministra Kulovca, a danas generalnog sekretara slovenskog dijela JRZ, vjerojatno sanirana. Gospodarske zadruge udružene su u Gospodarski katolički savez Gospodarska zveza. Financijski su sve ove gospodarske institucije i organizacije u rukama Gospodarske banke u Ljubljani. Osim toga katolički pokret u Sloveniji organizirao je poljodjelce u staleški Seoski savez, a žene poljodjelaca u Ženski seljački savez. Umjesto raspuštenog Orla bio je osnovan Savez omladinskih društava (muških i ženskih). Katolički obrtnici organizirani su u Slovenskom obrtniku, a radnici u Savezu radničkih društava. U Ljubljani postoji veliko štamparsko i nakladničko poduzeće »Jugoslavenska štamparna« koja je vlasništvo nekoliko udruženih svećenika i smatra se najvećim štamparskim poduzećem u Jugoslaviji. Izdaje knjige i časopise »Slovenec«, »Slovenski dom«, »Domoljub« i »Bogoljub«. Na polju prosvjete djeluje Prosvetna zveza (Prosvjetni savez — katolički). Izdaje publikacije, priređuje predavanja i baš sada održava instruktivni kurs, a apsolvenci toga kursa drže predavanja po selima. Ima izgrađenu vlastitu radio-stanicu, kojoj je vlada dala koncesiju za eksploataciju i upravlja njenim programom. To je jedina stanica u Sloveniji.

Razgovor sa Stankom Virantom, glavnim urednikom ljubljanskog »Jutra«:¹⁴

Stanko Virant, iskusni novinar i bliski suradnik Kramera, savršeno je informiran o slovenskim političkim prilikama.

Budući da u Sloveniji nije dozvoljen slobodni politički život, dijeli se Slovenija u političkom smislu, uzevši globalno, na klerikalnu i naprednu. Njen liberalni dio zastupa senator Kramer, a taj dio formalno čini komponentu Jevtićeve i Živkovićeve JNS.¹⁵ Stojadinović predstavlja danas, prema Virantovoj tvrdnji, nekoliko obitelji beogradske čaršije, no u Srbiji inače iza njega ne stoji nitko. Slovenija živi u posve drugim prilikama nego Srbija, i zato je JNS za razumnju decentralizaciju, ali nikako za federalizaciju Jugoslavije. JNS zahtijeva, jednako kao što to Stojadinović obećava, provođenje decentralizacije na bazi širokih samouprava. O mogućnosti stvaranja jedinstvenog unitarističkog bloka JNS i JRZ ne može biti ni govora. Često se govori da Slovenski sokol politizira. Po Virantovom mišljenju takva tvrdnja je pretjerana. No budući da su klerikalci protiv Sokola, oni ga tjeraju u drugi red, pa se tako Sokol svrstava uz političke libere, koje zastupa Kramer.

Jednako tako i razgovor sa senatorom Kramerom vodi konstataciji da je suradnja Kramera i JRZ nemoguća, no Kramer dodaje »uz današnje okolnosti«.

¹⁴ »Jutra« je organ liberalnog dijela slovenske buržoazije oko Alberta Kramera. Kramerova grupa bila je u Pribičevićevoj Samostalnoj demokratskoj stranci, ali se Kramer nakon proglašenja apsolutističkog režima kralja Aleksandra razišao s Pribičevićem.

¹⁵ Jugoslovenska nacionalna stranka, osnovana u vrijeme apsolutističkog režima kralja Aleksandra.

Poslanstvo bilježi radi potpunosti još i shematičnu političku razdijeljenost u Sloveniji. Klerikalce vodi Korošec i oni danas formalno čine sastavni dio JRZ. Govori se da se u njihovom krilu stvara opozicija, koja zahtijeva obnavljanje slovenske pučke stranke (SLS), istupanje iz vlade i obnavljanje programa istaknutog takozvanim punktacijama iz godine 1933.¹⁶ Taj program traži široke autonomije, a približava se sporazumu srpske i hrvatske opozicije od 8. listopada. No značenje te opozicije je neznatno. Organizacija klerikalne stranke toliko je savršena da njeno vodstvo seže u sve faktore političkog i gospodarskog života u cijeloj Sloveniji. Korošec vodi politiku slovenskog klerikalizma u Beogradu, no on ipak nije neograničeni autoritet u samoj stranci, koju vodi slovenski kler. Korošec je smatran eksponentom ove politike u Beogradu, najboljim poznavaoцем beogradskih prilika i iskusnim pregovaračem s vladom.

Na drugoj strani, protiv klerikalaca stoje Kramerovi slovenski liberali, koji danas formalno sačinjavaju dio JNS. Osim toga u Sloveniji postoji također i slovenski dio Udružene opozicije, političari, koji su na Jevtićevim izborima od 5. svibnja 1935. sudjelovali na zajedničkoj listi srpsko-hrvatske opozicije. U Ljubljani ih vodi dr Lončar, koji izdaje tjednik »Slovenska vas«, u Celju dr Dobovišek, a u Mariboru dr Kukovec. Bivši kršćanski socijalisti čine u okviru Udružene opozicije posebnu skupinu, koju vode dr Stanovnik, dr Gosar, dr Breclj i Gostinčar. Socijalni demokrati djeluju politički koliko im to vlada dozvoljava. Vodi ih dr Reissmann u Mariboru, koji izdaje »Delavsku politiku«.

Također i slovenske prilike stvaraju slovensko pitanje svoje vrste. Njihovi političari gledaju situaciju praktično i trude se da iskoriste potrebe svake beogradske vlade te se nastoje oslanjati na širu osnovu. Sudjelovanje Slovenaca u vladi treba stvarati dojam da je to režim doista jugoslavenski, a nipošto samo srpski. S današnjom vladom nisu Slovenci povezani ni osjećajem ni idejno, i oni bi prišli bez ikakve sumnje svakoj kombinaciji, koja bi im garantirala dovoljni utjecaj na upravljanje zemljom i ostavila Sloveniju Slovincima. Sveopće je poznato, da Korošec u Beogradu vodi centralističku politiku, a u Ljubljani autonomističku. No prema Jugoslaviji kao državi imaju Slovenci neusporedivo iskreniji i bliži odnos nego Hrvati. O Srbima imaju jednako takvo mišljenje kao i Hrvati, no budući da su paralizirali hegemonistička nastojanja današnjeg režima vlastitom politikom u svojoj zemlji, njihov tuđ odnos prema Srbima nema toliko napadni izgled.

Iz razgovora s ljubljanskim faktorima i članovima odbora mjesne Jugoslavensko-čehoslovačke lige, od kojih većina vrlo lijepo govori češki, može se steći dojam, da Slovenci iskreno vole *Čehoslovačku*. »Ako netko bude približio Čehoslovačku Jugoslaviji, bit će to Slovenci i nitko drugi«, rekao je dr Stare, predsjednik ljubljanske Jugoslavensko-čehoslovačke lige. I stvarno, već ove godine organizirat će slovenske lige kurseve češkog jezika, na kojima će sudjelovati 1800 slušača.

Šalje se na znanje kancelariji Predsjednika Republike u Pragu

Poslanik
Dr. V. Girsu v. r.

Kancelariji Predsjednika Republike u Pragu

Na znanje.

Poslanik
Potpis

¹⁶ Usp. Lj. Boban, Pribičević u opoziciji, 109—110.